

twintigste eeuw, is twijfelachtig. Jammer is ook dat woorden geheel overbodig worden afgebroken. Een 'afbreekstreepje' kun je verwachten aan het einde van een regel maar niet in het midden daarvan.

De laatste drie hoofdstukken van het boek (met als onderwerpen 'Annexatieperikelen', 'Politiek en bestuur' en 'Cultuur en recreatie') zijn prettig leesbaar. De zes hoofdstukken die eraan voorafgaan, kenmerken zich door veel statistische gegevens. Bovendien staan die hoofdstukken vol met tabellen en grafieken. Ook al ondersteunen die hoofdstukken de bewering 'het leven gaat er een lichten gang', de niet in cijfers geïnteresseerde lezer die op zoek is naar (jeugd-) herinneringen of gewoonweg leuke wetenswaardigheden, zal tussen al die cijfers moeten zoeken. De laatste drie hoofdstukken, en dan met name het allerlaatste, geven veel meer een sfeerbeschrijving van Den Haag in het interbellum.

M. A. de Winter

M. Beyen, *Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947* (Dissertatie (bewerkt) Leuven 1999; Amsterdam: Amsterdam university press, 2002, 606 blz., €44,13, ISBN 90 5356 497 7).

In deze omvangrijke studie over de omgang met het verleden in België en Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog keert geregeld een bekend dilemma van de wetenschappelijke geschiedbeoefening terug: een te afstandelijke benadering van het verleden kan leiden tot een isolement van de geschiedwetenschap, terwijl een te veel aan engagement de wetenschappelijke betrouwbaarheid dreigt te ondermijnen. De eerste pool van dit dilemma bracht Jan Romein in 1939 treffend onder woorden: 'de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving' had geleid tot desintegratie van het geschiedbeeld en daarmee tot haar ondergang als algemene cultuurwaarde. De toenmalige verwarring van het heden schiep immers meer dan ooit behoefte aan verankering in het verleden, zo stelde Romein in zijn oratie *Het vergruisde beeld*. De dubbele oorsprong van de moderne geschiedwetenschap (de negentiende-eeuwse symbiose van literatoren en politieke opvoeders enerzijds, erudieten en antiquaren anderzijds) manifesteert zich nog steeds in de haast onvermijdelijke gespletenheid van historici zowel vertellers als waarheidszoekers te zijn. Voor historici blijft het contact met hun publiek noodzaak. Rekening houdend met wat aan sporen van het verleden rest en anticiperend op de lezers, geven zij samenhang aan historische feiten door deze 'zinrijk' te rangschikken. Voor het onderhouden en revitaliseren van het culturele collectieve geheugen zijn historici daarom onmisbaar. In tijden van diepgaande crises komt deze gerichtheid op het publiek onder grote druk te staan.

De Belgische historicus Marnix Beyen beschrijft wat er met deze spanning in het historisch bedrijf gebeurde tijdens de Duitse bezetting van de Lage Landen: bij de productie, distributie en consumptie van geschiedbeelden, en bij de bescherming van het collectieve erfgoed. Beyen gaat uit van een historiografisch spectrum dat zich uitstrekt van het bewaren en ontsluiten van historische sporen door archivarissen, archeologen en monumentenzorgers tot het demonstren van geschiedbeelden door docenten, romanschrijvers en makers van tentoonstellingen. Ongeveer in het midden bevinden zich de academische historici. Behalve het archiefwezen worden de geschiedwetenschap, het geschiedenisonderwijs, de volkskunde en de museumwereld in deze periode belicht. De nadruk ligt op de 'gezagsvolle' vormen van omgang met het nationale verleden, op de pogingen om bepaalde geschiedbeelden geldigheid te verlenen.

Beyen heeft een doorwrochte studie geschreven, gebaseerd op een grote hoeveelheid bronnen en studies. De theoretische uiteenzetting in het inleidende hoofdstuk over de metahistorische begrippen historisch besef, historisch bewustzijn, collectief geheugen en zijn pleidooi om het neutrale begrip 'omgang met het verleden' te gebruiken, biedt een goed inzicht in deze bijzondere tak van de historiografie. Enigszins storend is de omslachtige compositie: voorafgegaan door een inleiding, bestaat het boek uit twee delen die elk afzonderlijke delen bevatten die weer in hoofdstukken zijn onderverdeeld. Daarnaast herhalen met name de uiteenzettingen over de academische geschiedschrijving in Nederland het bekende, traditioneel verzuilde beeld van de historiografie, mede het gevolg van de keuze voor het bestuderen van 'gezagsvolle' geschiedbeelden. Het derde hoofdstuk over de 'Militärverwaltung' in België en de 'Zivilverwaltung' in Nederland is door de grote hoeveelheid namen van bestuurders en wedijverende organisaties niet altijd goed te volgen. Een schema over deze politiek-bestuurlijke indeling had meer helderheid geboden. Stapt men over deze tekortkomingen heen, dan blijft er voor de lezer genoeg boeiend materiaal over.

Zoals te verwachten, bracht de politieke instabiliteit van de bezetting in beide landen een tendens tot retraditionalisering teweeg. Maar Beyen wijst er terecht op dat hier in feite sprake is van een versterking van een tendens die al veel langer aan de gang was. Processen van massificering, democratisering en industrialisering sinds de negentiende eeuw stimuleerden ook voor de oorlog een terugwaartse blik. Het optreden van de bezetter vertegenwoordigde bovendien niet alleen traditie maar ook moderniteit, zoals bleek uit het georganiseerde geweld, de administratieve centralisatie, de economische schaalvergroting en de geavanceerde 'historische technologie'. Daar tegenover stond een expliciete antimoderne levenshouding die een uiterst benauwende omgang met het verleden tot gevolg had. Dat zelfs het archiefwezen zich daarbij moeilijk kon onttrekken aan de vraag van het publiek, wordt in deze periode pijnlijk duidelijk. De bezetter eiste in Nederland in toenemende mate bewijzen van niet-joodse afstamming voor allerlei beroepen en ambten. De rijksarchivarissen voelden weinig voor het ondersteunen van dergelijk genealogisch onderzoek. Deze houding werd echter vooral ingegeven doordat archivarissen van oudsher weinig interesse oprachten voor archieven die zij louter van particulier belang achtten. Tot hun opluchting kreeg de in 1941 opgerichte Centrale dienst voor sibbekunde, een beruchte SS-dienst die onder het ministerie van binnenlandse zaken ressorteerde, het beheer en reproductie van deze bronnen.

Het in beide landen georganiseerde discours over Germanen als edele krijgers en werklieden, het demonstreren van de oorsprong van 'ons' volk en de voortdurende nadruk op 'het eigene' tonen niet alleen de duistere kanten van de geschiedbeoefening, maar bewijzen ook hoezeer het historisch bedrijf bestaat bij de gratie van een open discussie over mogelijke interpretaties. De nationaal-socialistische referenties naar het verleden dienden niet om dat verleden te leren kennen, maar om een vaststaande historische uitkomst als beeld te presenteren: de onoverwinnelijkheid van het Arische volk. Als het resultaat van historisch onderzoek bij voorbaat vaststaat, aldus Beyen, dan is een wetenschappelijke benadering onmogelijk geworden. Een verstikte geschiedwetenschap blokkeert vervolgens ook een adequate popularisering. Als het onderwijs en het tentoonstellingswezen steeds dezelfde historische gebeurtenissen, helden, iconen en symbolen presenteren, dan is die beeldvorming niet alleen dodelijk saai maar dan gaat deze ook voorbij aan de diversiteit van geschiedbeelden in een gemeenschap. Romein beklaagde zich dan wel over het vergruisde beeld, maar een hermetisch beeld is wellicht nog erger.

De verschillen in de omgang met het verleden tussen België en Nederland tijdens de oorlog zijn legio, maar ze zijn slechts ten dele te verklaren uit de bestuurlijke organisatie. Natuurlijk,

anders dan de Belgische regering konden de gevluchte koningin Wilhelmina en haar regering vanuit Londen wel een coherent beeld van de Nederlandse natie creëren, gelegitimeerd door een sinds het interbellum gedeeld heroïsch verleden. De 'Zivilverwaltung' zorgde er voor dat de bezettende macht veel meer in het Nederlandse politiek systeem geïntegreerd raakte dan in België. Zodoende konden duizenden schoolboeken gecontroleerd en gecensureerd worden op anti-Duitse sentimenten. Maar al spoedig verslechterde de relatie tussen de bezetters en hun oorspronkelijke Nederlandse bondgenoten. Deze laatsten zagen hun idealen over de natiestaat niet ingelost. In plaats van een versterking van het nationale gevoel werd een Groot-Germaans discours gepropageerd. Deze cultuurpolitiek riep van links tot rechts allerlei weerstanden op.

In België ontspoon zich direct na de Duitse inval een bitter conflict tussen Leopold III en zijn regering over de oorlogsdoeleinden. De koning vluchtte niet en hoopte op een relatieve zelfstandigheid van zijn land tijdens de bezetting. Zijn krijgsgevangenschap maakte hem echter vleugellam, waardoor hij zijn onderdanen geen hart onder de riem kon steken zoals Wilhelmina dat met veel passie en overtuigingskracht wel kon doen. Bestuurlijk gezien bewerkstelligde de 'Militärverwaltung' van meet af aan een afstandelijke verhouding tussen de Duitsers en de Belgische bevolking. Desondanks groeide op den duur een wederzijdse waardering, ook omdat meer intellectuelen betrokken waren in het archiefwezen en de geschiedenispolitiek dan in Nederland. Mede om die reden bood België wel een forum voor Duitse gasthoogleraren, terwijl de Nederlandse universiteiten nauwelijks meewerkten om nationaal-socialistische of Duitse medewerkers te benoemen; zeker niet nadat de bezetter vanaf 13 april 1943 een loyaliteitsverklaring tegenover het Nederlandse en Duitse gezag verplicht stelde voor alle studenten die verder wilden studeren. Historici lieten zich in de eerste plaats leiden door wetenschappelijk prestige en betrouwbaarheid. Vandaar dat er soms kon worden samengewerkt met gewaardeerde (gematigde) Duitse intellectuelen. Het impliceerde ook dat men de wetenschappelijke spelregels en het streven naar een historistische objectiviteit niet gauw losliet, ook al spoorden de resultaten niet altijd met de ideologie van de bezetter waarvoor men sympathie had opgevat. Respect van vakgenoten had hogere prioriteit.

De verschillen in omgang met het verleden tussen beide landen werden echter vooral veroorzaakt door de verzwakte nationale identiteit van België. Terwijl in Nederland de vooroorlogse vitaliteit van het nationale besef tijdens de bezetting praktisch ongeschonden bleek, er zelfs door geïntensiveerd werd, deed de dreigende desintegratie van de natiestaat door Vlaamse en Waalse bewegingen de bezetter juist besluiten om de Belgische eenheid te versterken. België werd voorgesteld als historische ontmoetingsplaats tussen de Romaanse en Germaanse cultuur. Het is een van de curieuze paradoxen van dit intrigerende proefschrift.

Maria Grever

T. Duyff, met medewerking van T. van Deel, *'Je bent een onmogelijk man!' De briefwisseling tussen Simon Vestdijk en Johan van der Woude 1939-1969* (Achter het boek XXXI; Den Haag: Letterkundig Museum, 2003, 226 blz., ISBN 90 76314 67 5).

In een van de brieven uit deze bibliofiel uitgegeven verzameling schrijft Simon Vestdijk dat hij Proust aan het lezen is. Hij moet zichzelf hebben herkend in de daarin figurerende duc de Germantes, die een ongelooflijk talent had om zaken die zijn eigen liefhebberijen of levensroutine doorkruisten, te ontkennen of te bagatelliseren. Vestdijk lukt dat zelfs met de Tweede Wereldoorlog!